

Kulturmiljöutredning vid Branäs syd och Nötåsen

Dalby socken, Torsby kommun, Värmlands län

VÄRMLANDS
MUSEUM

Värmlands Museum rapportserie 2020:27
Författare: Johan Richardson

VÄRMLANDS MUSEUM
Uppdrag

Box 335
651 08 Karlstad
Tel: 054 - 701 19 00
Fax: 054 - 701 19 98
E-post: museet@varmlandsmuseum.se
www.varmlandsmuseum.se

© 2020 Värmlands Museum

Kulturmiljöutredning vid Branäs syd och Nötåsen

Dalby socken, Torsby kommun, Värmlands län.

Dnr 20.260.0141

Johan Richardson
Uppdrag
Värmlands Museum

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

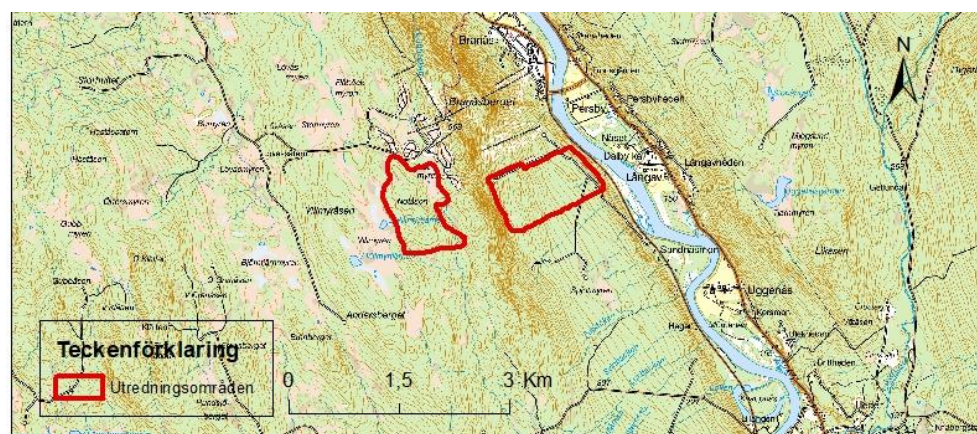
Inledning	6
Bakgrund	6
Syfte.....	6
Områdesbeskrivning och fornlämningsmiljö	7
Lämningar i Kulturmiljöregistret	8
Historiskt kartmaterial	10
Genomförande och förutsättningar	9
Resultat av arkiv-och kartstudie.....	12
Inventeringsresultat och värdering	13
Tolkande sammanfattning	16
Källor	17
Litteratur	17
Kartor.....	17
Övriga uppgifter	17
Tekniska och administrativa uppgifter	18

Omslagsbild: *Foto på objekt 1. Foto från S. Foto: Johan Richardson Värmlands Museum.*

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Dnr MS2005/01156.
©Värmlands Museum

Figur 1. Utsnitt ur terrängkartan som visar utredningsområdenas belägenhet i landskapet © Lantmäteriet Dnr MS2005/01156.

Figur 2. Utsnitt ur terrängkartan som visar utredningsområdenas belägenhet i landskapet. © Lantmäteriet Dnr MS2005/01156.

Inledning

Bakgrund

Personal från Värmlands Museum genomförde under oktober år 2020 en kulturmiljöutredning vid Branäs, Dalby socken, Värmlands län. Uppdraget utfördes efter förfrågan från SBK Värmland AB inför en detaljplan för utveckling av Branäs, Branäs syd. Uppdraget innefattade två avgränsade utredningsområden (se figur 1 & 2) och arbetet bestod av kart- och arkivstudier samt av en arkeologisk fältinventering.

Syfte

Syftet med kulturmiljöutredningen var att utreda om forn- eller kulturlämningar återfinns inom de två utredningsområdena. Nya objekt som eventuellt påträffats vid utredningen och som inte har den antikvariska statusen fornlämning värderas på en tregradig skala, låg-mellan-hög, utifrån objektets samlade värde.

Figur 3. Odlingsröse vid den sedan tidigare registrerade torplämningen L2007:3260

Områdesbeskrivning och fornlämningsmiljö

Utredningsområdena utgörs av skogs- och myrmark som till stor del präglas av kuperad terräng. Utredningsområdet består av två ytor där utredningsområde A ligger Ö-V sluttande terräng och utredningsområde B ligger dels i en Ö-V sluttande terräng men består även av en N-S gående åsrygg samt av en flack myr (Nötmyren) (Se figur 5)

Fornlämningsbilden i närområdet indikerar att människor vistas i området sedan stenålder. Längs med Klarälven har man påträffat stenåldersfynd i form av stenyxor, bland annat i Backa söder om Branäs samt vid Vingängsjön som ligger norr om utredningsområdena. Den största andelen lämningar som återfinns i närområdet utgörs dock av kolningsgropar samt fångstgropar. Kolningsgropar kopplas samman med lågteknisk järnframställning, det vill säga framställning av järn i blästerugnar. Processen att utvinna järn ut myrsmalm krävde stor tillgång på kol. I Dalby socken har dateringar av kolningsgropar visat att de äldsta är från mellersta järnålder och de yngsta från senmedeltid eller tidig modern tid. Dateringarna har även visat att det finns en koncentration av gropar från perioden vikingatid och tidig medeltid. Samma bild framträder när det gäller fångstgropar, dock har de äldsta daterats till stenålder. Kolningsgropar och fångstgropar framträder i liknande miljöer, dels på terrasser i gårdsnära miljöer längs med Klarälven samt längs med myrstråken i utmarken (KMR, Svensson 1998).

I närområdet finns även ett antal bebyggelselämningar som utgörs av torpbebyggelse eller fäbodrar. Ett torp är en mindre, inte skattlagd jordbrukslägenhet, som inte ägdes av utan brukades av en torpare som vanligen gjorde dagsverken eller uppfyllde någon annan skyldighet mot torpets ägare. Torpbebyggelsen i Dalby socken var som störst under mitten av 1800-talet, dock finns det skriftliga belägg från år 1504 som benämner ett torp från socknen. En säter är en bebyggelseenhet med mindre hus (säterstugor) som ligger avskilt i utmarken och ditt bönderna flyttade gårdens djur under sommarmånaderna. Säterdriften i Värmland var som mest expansiv under 1870-1880-talen. I Dalby socken kan säterdrift beläggas redan till under yngre järnålder till högmedeltid (Welinder 2007, Svensson 1998, Larsson mfl. 1984).

De äldsta skriftliga beläggen för bebyggelse i närområdet är känt genom jordeböckerna. Gårdarna Norra och Södra Branäs nämns första gången år 1503. Detsamma gäller även gårdarna Norra och Södra Persby samt Likenäs (Ortnamnen i Värmlands län). Gårdarna har legat längs med de bördiga markerna vid Klarälven. Torpbebyggelsen i närområdet har varit beläggen i relation till de större gårdarna, dock något utflyttade in mot skogen.

Figur 4. Miljöbild vid torplämning L2007:3260. Foto från Ö. Foto Johan Richardson Värmlands Museum

Lämningar i Kulturmiljöregistret

I Kulturmiljöregistret återfinns alla kända registrerade forn- och kulturhistoriska lämningar. I Riksantikvarieämbetets öppna sök- och karttjänst Fornsök kan man få information om alla kända lämningar som registrerats.

Inom utredningsområdena återfinns sex sedan tidigare kända lämningar i kulturmiljöregistret. Dessa består av fyra torplämningar (lägenhetsbebyggelse), en fäbodslämning samt en lämning med den antikvariska lämningstypen övrigt (se figur 5). Följande lämningar ingår:

L2007:3321: Utgörs av en torplämning med den antikvariska statusen Möjlig fornlämning

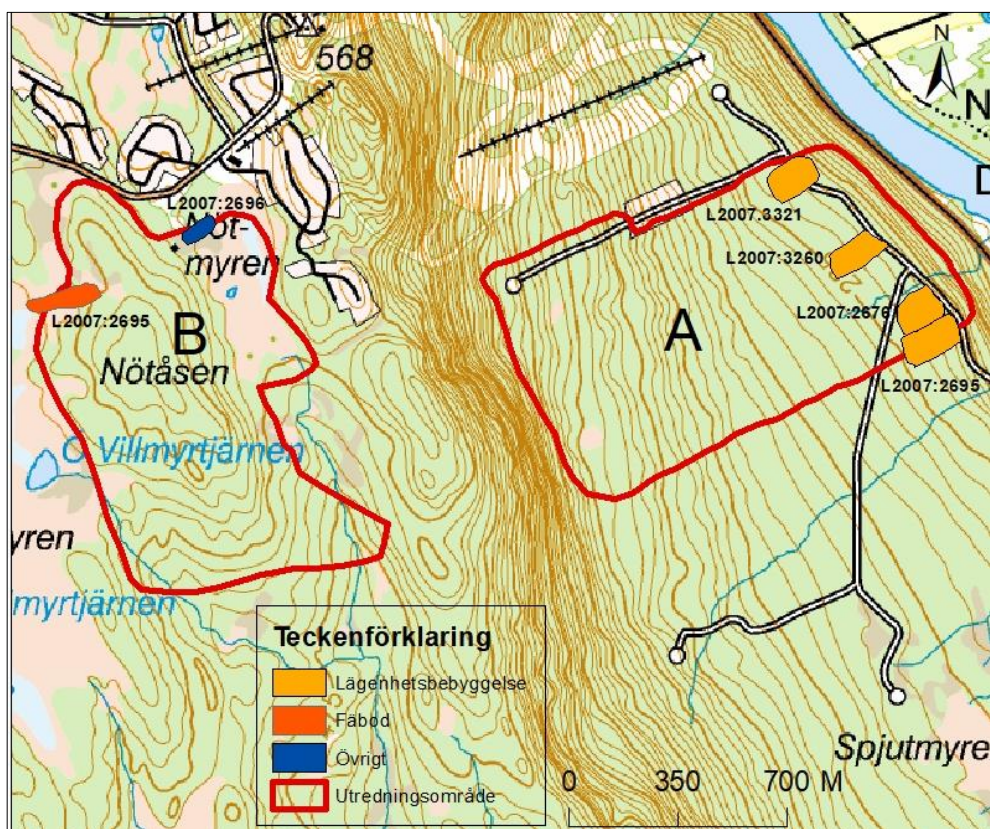
L2007:3260: Utgörs av en torplämning med den antikvariska statusen Möjlig fornlämning

L2007:2676: Utgörs av en torplämning med den antikvariska statusen Möjlig fornlämning

L2007:2675: Utgörs av en torplämning med den antikvariska statusen Möjlig fornlämning

L2007:2695: Utgörs av en fäbodslämning med den antikvariska statusen Möjlig fornlämning.

L2007:2696: Utgörs av odlingslämning (myrodling) med den angivna lämningstypen Övrigt samt med den antikvariska statusen Övrig kulturhistorisk lämning.

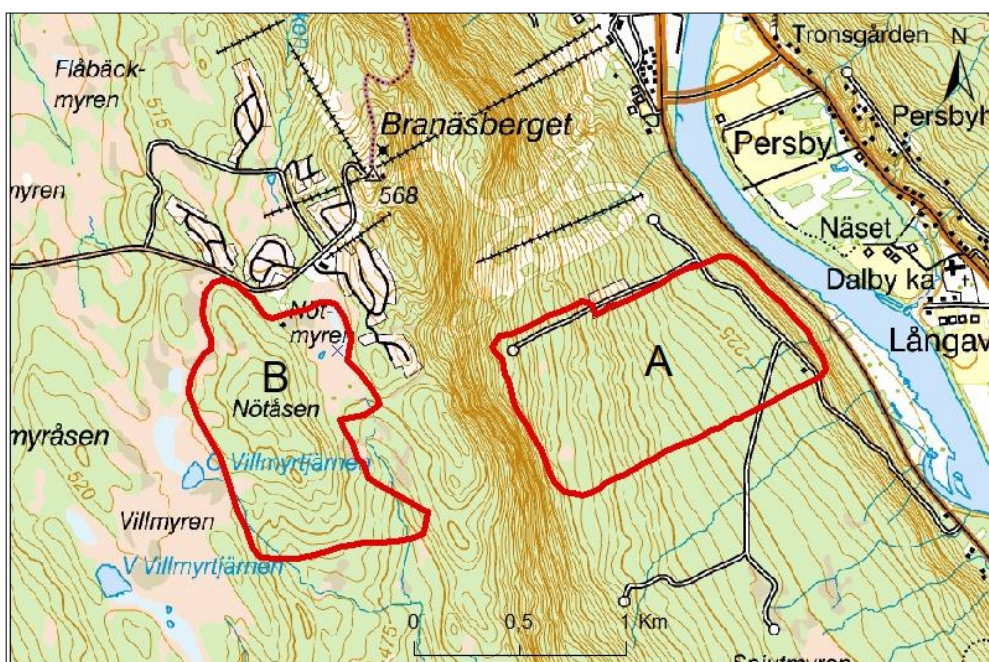
Figur 5. Registrerade lämningar i KMR i utredningsområde A och B.

Genomförande och förutsättningar

Kulturmiljöutredningen genomfördes under oktober år 2020 och bestod av fältinventering samt arkiv- och kartstudier. Fältinventeringen genomfördes den 6 och 7 oktober. De ytor som inventerades utgjordes av de från SBK Värmland AB bifogade utredningsytor, A och B (Se figur 6). Registrering av nya objekt gjordes med handgps och vidarebearbetning av inventeringsresultaten har gjorts i programmet Arcmap 10.8.

Fältinventeringen genomfördes under goda väderförhållanden, dock var vissa områden svårinventerade på grund av tät skog. Dessa områden bestod framförallt av dom västliga delarna av utredningsområde A (se figur 7).

Arkiv- och kartstudier genomfördes innan fältinventeringen och bestod dels av en genomgång av historiska kartor samt litteraturstudier, genomgång av Kulturmiljöregistret och av Värmlands Museums topografiska arkiv.

Figur 6. Utredningsområde A och B

Figur 7. Inventeringsförhållande i delar av utredningsområde A

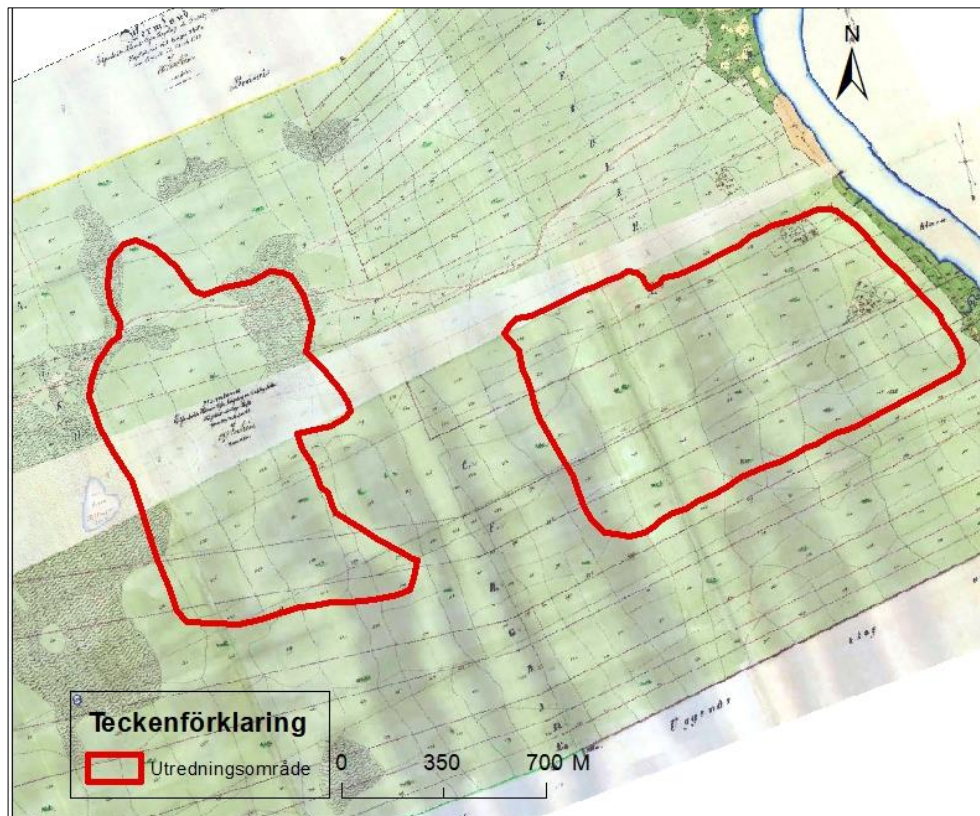
Historiskt kartmaterial

Det äldsta historiska kartmaterial som berör utredningsområdena är en storskiftes karta över hemmanets Branäs södra nr 1 hemskog (Figur 8). I kartan går det att utläsa att utredningsområde A ingått i hemmanets hemskog samt att det inte finns några indikationer på torpbebyggelse under början av 1800-talet. Skogen är även uppdelad i ett stort antal skiften vilket avspeglar skogens viktiga roll som resurs. Utredningsområde B är inte kartlagt, utan enbart beskrivet som hemmanets utskog.

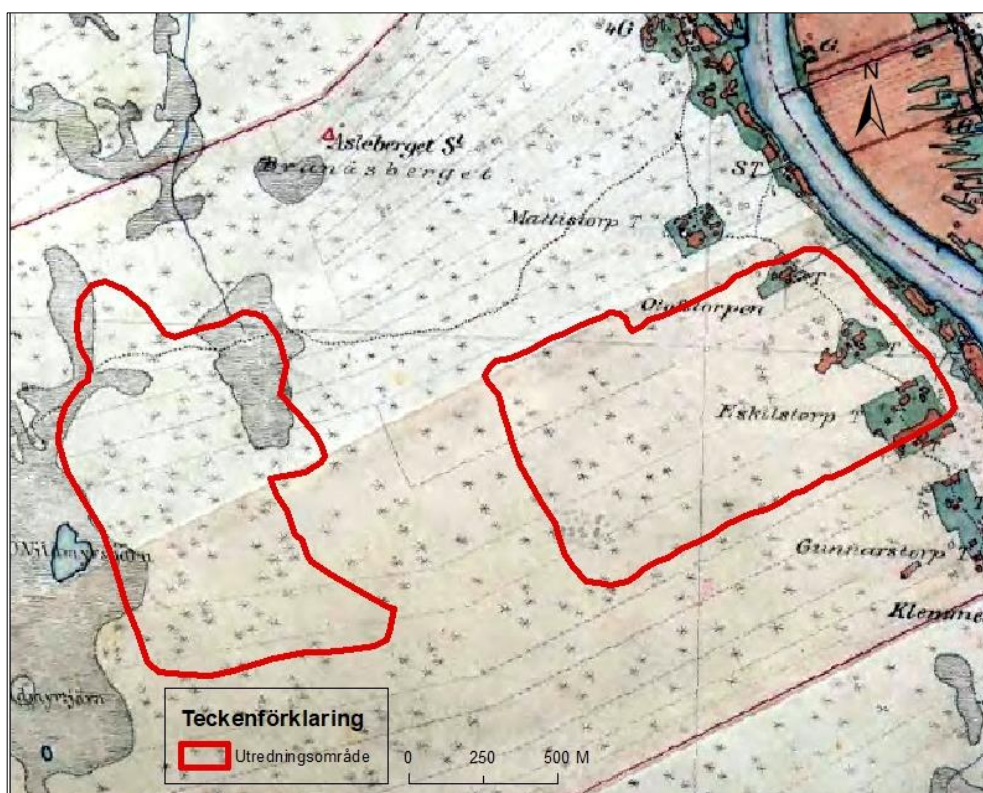
Nästa karta utgörs av en Laga skiftes karta från år 1849 (se figur 9). I denna karta går det att utläsa att två torp har etablerats i de utredningsområde A, dessa torp utgörs av lämningarna L2007:3321 och L2007:3260 i Kulturmiljöregistret. Fäboden (L2007:2695) går inte att belägga i det historiska kartmaterialet. Dock finns det en markerad väg/stig som går från Klarälven, förbi fäbodlämning och sedan i en västlig riktning.

Figur 8. Kartöverlägg som visar utredningsområde A belägenhet på 1820 års hemskogs karta

Figur 9. Kartöverlägg som visar utredningsområdenas belägenhet på 1849 års Laga skiftes karta

Figur 10. Kartöverlägg som visar utredningsområdenas belägenhet gentemot den Häradsekonomska kartan från slutet av 1800-talet.

Den häradsekonomiska kartan från slutet av 1800-talet visar Sverige när det var som mest uppodlat. I kartan går det att utläsa att ytterligare ett torp, markerat som Eskilstorp, tagits upp i utredningsområde A (se figur 10).

Resultat av arkiv-och kartstudie

I Värmlands Museums topografiska arkiv finns det inga noteringar om lämningar eller ärenden som ligger inom utredningsområdena. I Kulturmiljöregistret finns det sex lämningar som är registrerade inom utredningsområdena varav fem lämningar hade den antikvariska status Möjlig fornlämning samt en lämning som är registrerad som Övrig kulturhistorisk lämning (se sidan 7). Lämningarna är registrerade under Riksantikvarieämbetets revideringsinventering under slutet av 1980-talet- början av 1990-talet. Vid denna tid registrerades lämningar som var yngre än år 1750 som övrig kulturhistorisk lämning.

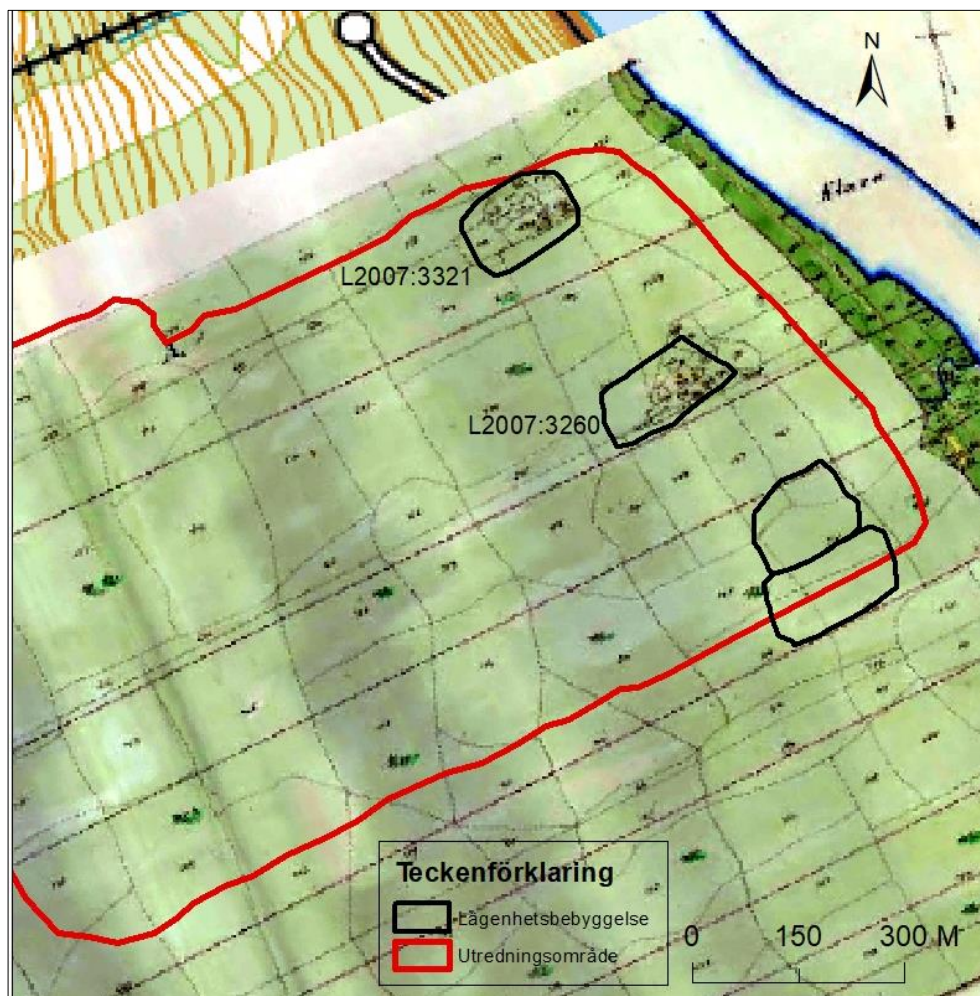
Den antikvariska statusen Möjlig fornlämning introducerades i samband med att Kulturmiljölagen(KML) trädde i kraft den 1 januari 2014. Det största skillnaden i lagen gentemot dess föregångare, Kulturminneslagen, är utformningen av fornlämningsbegreppet.

Fornlämningar är skyddade enligt lag och fornlämningsbegreppet vilar på tre grundpelare som en lämning ska uppfylla:

1. Lämningen ska vara **varaktigt övergiven**
2. Lämningen ska ha tillkommit efter människors verksamhet under **forna tider**
3. Lämningen ska tillkommit genom **äldre tiders bruk**.

Tidsgränsen för att en lämning ska utgöra en fornlämning enligt Kulturmiljölagen är år 1850. Det betyder att lämningar som huvudsakligen antas ha tillkommit eller fartyg som förlist **innan 1850** och som idag är varaktigt övergivna och som inte brukas efter dess ursprungliga funktion är fornlämningar. Lämningar som huvudsakligen antas ha tillkommit eller fartyg som förlist **efter 1850** som idag är varaktigt övergivna och som inte brukas efter dess ursprungliga funktion benämns som övrig kulturhistorisk lämning. Lämningar som benämns övrig kulturhistorisk lämning erhåller inte fornlämningsskydd från Kulturmiljölagen. Lämningar efter exempelvis torpbebyggelse bör prövas för enskilda fall ifall dessa utgör fornlämningar eller övrig kulturhistorisk lämning utifrån historiska dokument som historiska kartor.

Utifrån det historiska kartmaterialet går det att konstatera att två utav de registrerade torpen (lägenhetsbebyggelse) är fornlämningar. Lämningarna L2007:3321 och L2007:3260 uppfyller fornlämningsbegreppets tre grundpelare samt går att belägga på Laga skiftes karta från år 1849 (se figur 11). Dessa två lämningars antikvariska status kommer därmed ändras från möjlig fornlämning till fornlämning. Övrig torpbebyggelse samt fäboden går inte att belägga i det historiska kartmaterialet från före år 1850 och deras antikvariska status är därmed övrig kulturhistorisk lämning. Det finns även en uppgift om att fäboden anlagts år 1915 (KMR).

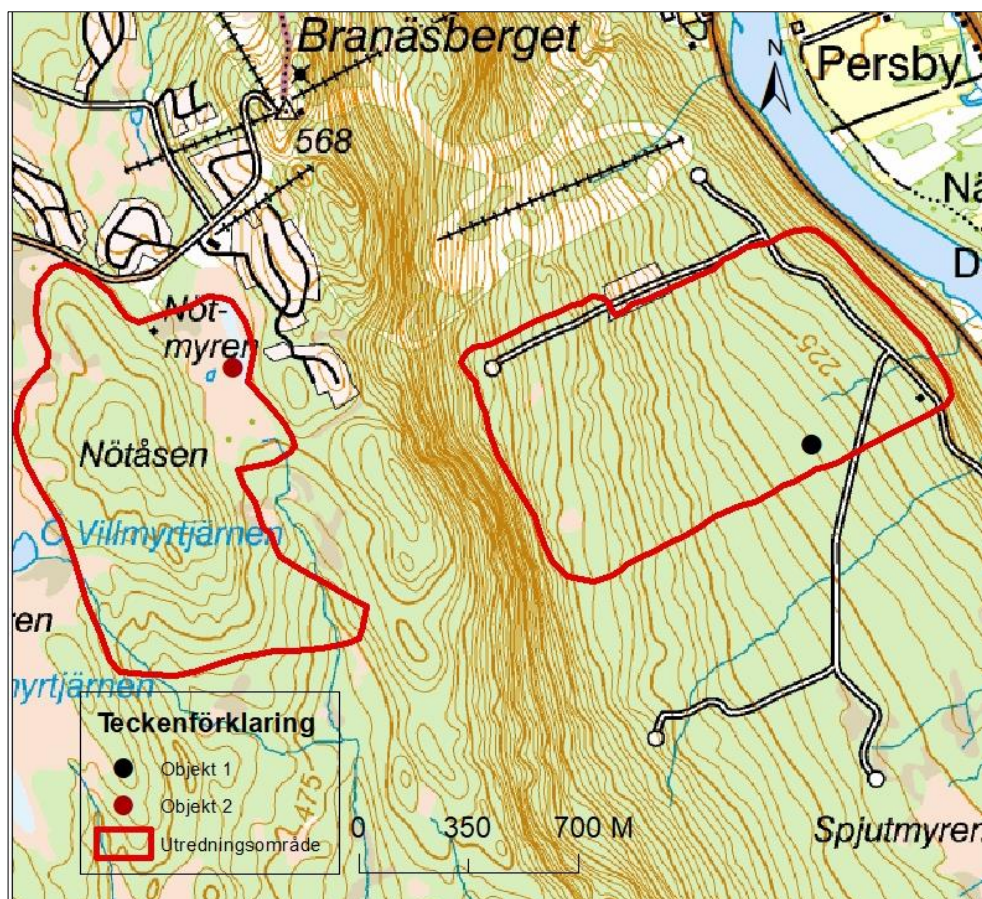

Figur 11. Kartöverlägg som visar L2007:3321 och L2007:3260 geometrier gentemot 1849 års Laga skiftes karta

Inventeringsresultat och värdering

Vid fältinventeringen påträffades två nya objekt. Dessa utgörs av en sentida bebyggelselämning i form av en ensamliggande husgrund (objekt 1) som inte utgör rester efter ett torp utan snarare efter en jaktstuga eller liknande byggnad samt utav en myrlada (objekt 2).

Objekt nr	Markslag	Skogstyp	Beskrivning	Terräng	Antikvarisk bedömning
1	Skogsmark	Blandskog	Husgrund, 7x5 m (N-S). Centralt är ett spismursröse av stenar, 1x1 m och 1 m h. Rester efter lucka av cement och järn.	Liten åsrygg i O sluttning	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Myr		Myrlada, 4x4 m med trätak, 8 stockvarv med ingång i N.	Liten kulle i myr	-

Figur 11. Objekt 1 och 2 belägenhet i landskapet

De två nya objekten som påträffades vid kulturmiljöutredningen utgörs av en lämning (objekt 1) med den antikvariska statusen kulturhistorisk lämning. Objekt 2 utgör ingen arkeologisk lämning då den fortfarande är stående och inte att betrakta som varaktigt övergiven. Den har dock ett kulturhistoriskt värde. Objekten innehåller därmed inte skydd från Kulturmiljölagen, dock kan de utgöra goda representanter för den kulturhistoriska utvecklingen i utredningsområdet och dess närhet. Objekten kan ha ett bevarandevärde utifrån ett upplevelse- och kunskapsvärde.

Upplevelsevärde avser hur objekten uppfattas i landskapet, dess tydlighet och förmåga att förmedla områdets kulturhistoriska utveckling.

Kunskapsvärde avser hur objektet kan bidra till en samlad bild av områdets kulturhistoriska utveckling.

De påträffade objekten värderas på en tregradig skala, låg-mellan-hög, där objektens samlade värde värderas utifrån ovanstående kriterier.

Objekt	Objektstyp	Samlat värde
1	Husgrund	Mellan
2	Myrlada	Mellan

Objekt 1 utgör en tydlig markör i landskapet utifrån dess placering på en mindre åsrygg med utsikt mot Klarälven. Lämningen ligger enskilt och tolkats utgöra en jaktstuga eller liknande och är därmed inte en del av en samlad miljö. Objektet är inte med i några historiska kartor, vilket även innefattar den ekonomiska kartan från 1960-talet, dock ger den ett sentida intryck på grund av spismursröset uppbyggnad och närvaron av cement och järn. Husgrunden har därmed tolkats vara från slutet av 1800-talet/början av 1900-talet. Objektet utgör en god representant för områdets kulturhistoriska utveckling då det

under 1800-och 1900-talet sker en expansion av bebyggelse i området. Anledningen till att den inte får en högvärdering är att den inte ingår i en samlad kulturmiljö. Värmlands Museum anser därmed att det finns ett värde att bevara lämningen även om den inte är en fornlämning.

Objekt 2 utgör en tydlig markör i landskapet utifrån dess placering på ett mindre höjdparti i annars flack myr. Lämningen går att urskilja i den ekonomiska kartan från 1960-talet då det även fanns ytterligare myrlador i närområdet. Nu ligger den dock enskilt och ingår därmed inte i en samlad miljö. Objektet utgör en god representant för områdets kulturhistoriska utveckling och utgör den enda synliga lämningen efter myrslåtter som bedrivits på Nötmyren. Anledningen till att den inte får en högvärdering är att den inte ingår i en samlad kulturmiljö. Värmlands Museum anser därmed att det finns ett värde att bevara lämning även om den inte utgör en fornlämning.

Figur 12. Objekt 1. Foto från S. Foto: Johan Richardson, Värmlands Museum

Figur 13. Objekt 2. Foto från N. Foto: Johan Richardson, Värmlands Museum.

Tolkande sammanfattning

Värmlands Museum har efter förfrågan från SBK Värmland AB utfört en kulturmiljöutredning av två avgränsade utredningsområden i Branäs, Torsby kommun. Utredningen genomfördes inför detaljplan för utveckling av Branäs, Branäs syd. Syftet med utredningen var att avgöra om forn- eller kulturlämningar ligger inom de avgränsade utredningsområdena. Syftet var även att värdera eventuella objekt, som inte utgör fornlämningar, på en tregradig skala utifrån deras samlade värde.

Kulturmiljöutredningen bestod av kart- och arkivstudier och av fältinventering. Inom utredningsområdena låg det sedan tidigare sex kända lämningar som bestod av fyra torp (lägenhetsbebyggelse), en fäbod samt en myrodling (Övrigt). Torpbebyggelsen samt fäboden hade den antikvariska statusen möjlig fornlämning medan myrodling var registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning. Kart- och arkivstudien visade att två av torpen, L2007:3321 samt L2007:3260, tillkommit innan år 1850 och utgör därmed fornlämningar. Vid inventeringen av utredningsområden påträffades två objekt. Dessa utgörs av en husgrund (objekt 1) samt en myrlada (objekt 2). Objekten utgör inga fornlämningar dock har de genom deras tydlighet i landskapet samt förmågan att bidra till förståelsen av den kulturhistoriska utvecklingen i området fått en mellan värdering på en tregradig skala.

Bebyggelslämningar i form av torp, fäbodar och utmarkslador är vanliga lämningsslag i skogsmiljöer och bidrar till en ökad förståelse över bebyggelsemönster och hur man nyttjat landskapet under historisk tid. Lämningarna L2007:3321 samt L2007:3260 visar även på nyttan av återkommande inventeringar inom avgränsade ytor då fornlämningsbegreppet förändras över tid. Vid Riksantikvarieämbetets revideringsinventering utgjorde dessa inte fornlämningar, dock genom Kulturmiljölagens införande med 1850 års gränsen så har deras antikvariska status ändrats till fornlämningar.

Källor

Litteratur

Larsson I. mfl.	1984. Torp i Dalby: torpinventering gjort 1979-84. Dalby hembygdsförening.
Ortnamen i Värmlands län	1938. Del XIV. Älvdals härad. Uppsala
Svensson. E	1998. Människor i utmark. Lund studies in Medieval Archaeology 21. Lund.
Welinder S	2007. <i>Torpens arkeologi. En inledning till något inledande</i> . I Torpens arkeologi (Red) Welinder S. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm.

Kartor

Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Värmlands län, Dalby socken, Branäs södra nr 1. Storskifte på hemskog 1820. Akt:R14-6:2

Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Värmlands län, Dalby socken, Branäs södra nr 1. Laga skifte 1849. Akt:R14-6:3

Rikets allmänna kartverks arkiv. Dalby J112-94-15. Häradsekonomska kartan 1883-95

Ekonomiska kartan J133-13C5j71/1969

Ekonomiska kartan J133-13c5i71/1969

Övriga uppgifter

Kulturmiljöregistret (www.fmis.raa.se/fornsok)
Värmlands Museums Topografiska Arkiv

Tekniska och administrativa uppgifter

Värmlands Museums dnr:	20.260.0141
Typ av undersökning:	Kulturmiljöutredning
Utförandetid: fältarbete:	2020-10-06 – 2020-10-07
Län:	Värmland
Landskap:	Värmland
Kommun:	Torsby
Socken:	Dalby
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Höjdsystem:	RH00
Inmätningssystem:	HandGPS
Projektledare:	Johan Richardson
Fältpersonal:	Hans Olsson, Johan Richardson
Foto (om en annat angivet):	Johan Richardson
Kvalitetssäkring:	Hans Olsson
Dokumentationshandlingar	Digitalt dokumentationsmaterial som mätfiler och fotografier förvaras på Värmlands Museum.

VÄRMLANDS
MUSEUM